

Иван Селени

**ОТ ДЪРЖАВЕН СОЦИАЛИЗЪМ
КЪМ ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКИ КАПИТАЛИЗЪМ:
КРИТИЧЕСКИ ПОГЛЕД**

София, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Иван Селени, автор, 2019

© Аглика Маркова, превод, 2019

ISBN 978-619-01-0502-2

Иван Селени

**ОТ ДЪРЖАВЕН СОЦИАЛИЗЪМ
КЪМ ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКИ
КАПИТАЛИЗЪМ:
КРИТИЧЕСКИ ПОГЛЕД**

Превод от английски
Аглика Маркова

Редактори
Румяна Бояджиева
Борис Попиванов



СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Въведение</i>	7
------------------------	---

I. КЪМ КРИТИЧЕСКА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ НА ДЪРЖАВНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ

1. Структура на първичните групи и техните функции (1969)	37
2. Жилищна система и социална структура (1972)	65
3. Социални неравенства при държавните социалистически икономики на преразпределение (1978)	91
4. Защо социализмът се провали? (1994)	121

II. СОЦИАЛНА СТРУКТУРА ПРИ СОЦИАЛИЗМА И ПРИ КАПИТАЛИЗМА

1. Интелигенцията в класовата структура на обществата с държавен социализъм (1982)	143
2. Трите вълни на теориите за Новата класа (1988)	187
3. Динамика или възпроизводство на елитите през посткомунистическия преход на Източна Европа (1995)	209
4. Социалното конструиране на ромския етнос в България, Румъния и Унгария в прехода към пазарна икономика (2003)	233

III. ПРЕХОД ОТ СОЦИАЛИЗЪМ КЪМ КАПИТАЛИЗЪМ

1. Очерк по социалната история на социализма (2002)	247
2. Размисли върху иронията: покана за неокласическа социология (2003)	275
3. Новият капитализъм в Източна Европа (2005)	315

IV. КРИТИЧЕСКА ТЕОРИЯ НА ПОСТКОМУНИЗМА

1. Капитализмите след комунизма (2015) 361
2. Веберовата теория за господството
и посткомунистическите капитализми (2016) 375
3. Отлив от либералната демокрация (2015) 407

ВЪВЕДЕНИЕ

За мен е голяма чест, че българските ми колеги поискаха да съставим заедно сборник от избрани мои научни статии. Особено съм благодарен на Петър-Емил Митев, който ръководи тази публикация. Да не говорим колко се радвах на отличното си сътрудничество с много други български колеги и студенти. Не бих могъл да назова всички, но ще ми позволите да спомена по едно име от двете категории: Илона Томова от Института по социология, с която работихме върху положението на ромите; Тома Павлов, бивш студент във филиала на Нюйоркския университет в Абу Даби, помогнал ми извънредно много да проумея българските особености на посткомунистическия преход.

Съставителството на тази книга – огледало на моето житие-битие в продължение на повече от петдесет години – беше огромно предизвикателство. Обнародвах първата си социологическа статия през 1962 г., т.е. преди повече от половин век, и продължавам да произвеждам по няколко статии всяка година.

Светът около нас се промени неимоверно. През 1962 г. Унгария все още беше неосталинистка държава. Не след дълго се преобрази в страна, в която властваше Янош-Кадаровият „гулаш-комунизъм“. Неговото разпадане започна през 80-те години на ХХ в., а между 1989 и 1990 г. преходът към „пазарен капитализъм“ прие траектория, която изглеждаше като буржоазно-либерална демокрация. През 2014 г. Виктор Орбан оповести мечтата си да изгради „нелиберална демокрация“, което е наистина политическа тенденция не само в Унгария, но и в други държави в Европа (пък и по света, дори в САЩ на Доналд Тръмп). Оказва се, че много страни в света се придвижват от либерална демокрация към нелиберализъм. Следователно каква последователност можем да очакваме от социалния учен в толкова бързо променящ се свят? Относителна... а и не съм от хората, които обичат да казват: „Знаех си, че така ще стане!“ Не, не знаех и правих много прогнози, които не се осъществиха. И така, имам ли основание да оправдая подбора на своите статии? Има ли кохерентност в тези 14 текста?

Длъжен съм да оставя преценката на читателите, но най-добрата ми самозащита е фактът, че във всичките си статии и в цялата си работа останах верен на критичния дух на социологията. Трябва обаче да започна с едно уточнение. Правя разлика

между два типа критически анализ. Ще нарека единия „телеологичен“, а другия – „иманентен“. При телеологичния анализ приемаме, че се изхожда от критическа позиция. Оттук и фактът, че критическият анализ на „реалния социализъм“ през 60-те или 70-те години често имаше като отправна точка – поне в Източна Европа, една идеална концепция за социализъм. Специално марксистката социална наука обикновено заемаше позицията, според която „реалният социализъм“ всъщност не е социализъм... не е онова, което Маркс и дори Ленин са възнамерявали да създадат. Към 80-те години вече съществуваше различен вид „телеологичен критицизъм“: отправната точка беше идеалният тип капитализъм. Същата телеологично-критическа логика би могла да се приложи спрямо посткомунистическия капитализъм: дали той не е „истински капитализъм“, или да, капитализъм е, но проблемите му могат да бъдат овладени единствено от „социалистическо решение“. (В Източна Европа няма много „истински социалисти“, които вярват в това, но все още се намират неколцина.) В цялата си работа съм се посветил на задачата да разработя иманентна критика, все едно на социализма или на капитализма. „Иманентна критика“ означава да не критикувам например държавния социализъм, защото не е „реален социализъм“ или не е „капитализъм“. Добре, социализъм си е и неговите проблеми идват именно от социалистическата му същност. Ще се решат ли тези проблеми, ако превърнем системата в капиталистическа? Не, защото капиталистическата система се характеризира със свои собствени противоречия и дали тези противоречия са по-добри, или по-лоши от противоречията на социализма може да се разбере единствено по политически път; няма „теоретично решение“ на тази дилема.

Дейвид Старк проникателно нарича моята „иманентна критика“ „метод на огледалните сравнения“. Ако решаваме по капиталистически път проблемите на социализма, създаваме проблеми на капитализма. От своя страна, аз определям метода си като „ироничен“. Целта на иронията е не да дава отговори или да предлага решения, а да поставя въпроси. През последния половин век се опитвам да развия иманентна критика или ироничен възглед за държавния социализъм и посткомунистическите икономики. И двете системи си имат проблеми и възнамерявам да оставя обществените актьори да решат кое предпочитат и на кое се противопоставят. Не е моя задача като социален анализатор да избирам вместо обществото. Обществото трябва да намери демократични начини за оценка на плюсовете и минусите във всяко политическо решение. Безплатен обяд никога не е имало... Или, да се изразя с жестока простота, ако някой иска по-голяма свобода (която капитализмът може да предложи), трябва да бъде готов да плати цената: по-малка сигурност; ако предпочита сигурността обаче, трябва да е готов да се откаже (което пък изисква социализмът) от някои свободи.

Преди да представя структурата на тази книга, ще спомена някои факти от биографията си. Роден съм през 1938 г. и се дипломирах в Икономическия университет „Карл Маркс“ в Будапеща през 1960 г. Първата ми работа беше в Цен-

тралното статистическо управление на Унгария, където след 1962 г. започнах да публикувам статии на социологически теми. През 1963 г. в Унгарската академия на науките се образува *Група за социологически изследвания*, където бях привлечен като външен сътрудник. Академията на науките ме номинира за специализация в Съединените щати, подкрепена от Фордовата фондация. Изкарах един семестър в Колумбийския университет и един – в Бъркли, посетих много други факултети по социология, вкл. в Мичиганския щатски университет, където се запознах с Юджийн Литуак. В Унгария първото ми емпирично проучване беше по проблема кога на хората им се налага да разчитат на първичните групи, в случай че бюрокрацията не може да задоволи нуждите им. Юджийн работеше по същата тема, така че решихме да събираме данни по една и съща методика и в САЩ, и в Унгария. През 1969 г. подготвихме съвместна статия. След връщането си в Унгария започнах емпирични изследвания върху градските (а после и върху селските) общности. Интересуваше ме по-специално какви неравенства създават бюрокрациите (за разлика от неравенствата, създавани от пазарите). След 1971 г. това стана причина за непрекъснатите ми конфликти с режима в Унгария и през 1975 г. се наложи да напусна страната. Прекарах в чужбина (Англия, Австралия, Съединените щати, Арабските емирства) почти четиридесет години. Бях „изгнаник“ в продължение на седем години, но през 1982 г. ми върнаха унгарския паспорт и станах „външен“ наблюдател на залаза на социализма и на прехода към посткомунистическия капитализъм. През 2014 г. се върнах в Унгария, така че последните няколко години прекарвам отново на собствената си „изследователска нива“. Статиите, включени в това издание, следват извивките на тази „циганска траектория“.

Книгата е съставена по начин, който следва датите на публикациите, но далеч немеханично. 14 статии са групирани в четири раздела:

- **Към критическа политическа икономия на държавния социализъм**
- **Социална структура при социализма и при капитализма**
- **Преход от социализъм към капитализъм**
- **Критическа теория на посткомунизма**

Ще ми позволите да коментирам с по няколко думи всяка от тези статии, като започна с първия раздел: критическото изследване на политикономията на държавния социализъм.

През 1963 г. новосъздадената *Група за социологически изследвания* направи опит да разработи изследователска програма, чрез която да се легитимира в комунистическа Унгария. В Унгария, както и в България, през първите години на комунизма социологията беше разглеждана като буржоазна „псевдонаука“: историческият материализъм беше социологията на марксизма. За да придобием легитимност, имахме нужда от емпирични изследвания. С тази цел директорът на *Групата за социологически изследвания* възложи на всеки от изследователите да поеме някаква област от социологията; аз бях определен за урбанистичен социолог. Отскоро бях

започнал да чета урбанистична социологическа литература и ми се струваше, че в тази област главният въпрос е кой къде живее. В началото на 60-те години една от модните теми беше „кварталът“ – проучваха се живеещите в него общности. Бях включен в емпирично пилотно изследване, разработих въпросник за отношенията между съседите. Но работата ми надхвърли границите на тясната цел: опитвах се да определя различните функции на първичните групи в живота на хората – съседи, роднини, приятели. През декември 1965 г. в Мичиганския университет в Ан Арбър, където се бях запознал с Юджийн Литуак, установихме, че в момента той анализира данни, които е събрал в Детройт по точно същата тема. За него главната загадка беше защо първичните групи оцеляват въпреки бюрокрациите (дори в условията на пазарна икономика), след като на теория разпадането им е неизбежно. Вебер определя бюрокрациите като рационално организирани; рационалността ни кара да прогнозираме, че по-„архаични“ организации като първичните групи постепенно биха загубили функциите си. Литуак предложи една интригуваща теория. Преди всичко Вебер наистина правилно преценява бюрокрациите като ефективни, но само когато са изправени пред стандартна, рутинна задача. При специфични обстоятелства обаче бюрокрациите не действат ефективно и в решаването на проблемите трябва да се осляняме на първичните групи. Реших да подновя проучванията си в тази насока и през 1966 г. в сътрудничество с Дьорд Конрад изследвах отношенията в новите жилищни квартали в Печ и в Дебрецен. Щом събрахме задоволителен пакет данни, написахме „Структура на първичните групи и техните функции“, публикувана през 1969 г. в *Америкън Социолоджи-къл Ривю* (ASR). Статията има много недостатъци, но въпреки всичко реших да я включа на първо място в този сборник. Тя беше моето излизане на международна сцена и петдесет години след публикуването ѝ продължават да се позовават на нея.

И тъй: каква е статията и какви са пропуските ѝ? Обсегът на проблемите е донякъде ограничен, тъй като се съсредоточавам главно върху различните функции на отделните първични групи, а от днешна гледна точка смятам, че трябваше изложението в нея да се вгради в общата теория на Литуак. В статията това само се подразбира. Роднини, съседи, приятели – всички те изпълняват различни функции, нито една от които не е нито рутинна, нито стандартна. В светлината на моята по-късна работа ми стана ясно, че би трябвало да попитам кои са онези функции, които не са изпълнявани в социалистическа Унгария, както и защо онези нужди не са били задоволявани от пазарите и бюрокрациите в САЩ. Ако разчитаме на първичните групи в бюрократично (по-късно ще ползвам термина „преразпределително“) координираните икономики така, както в пазарно координираните системи, поставяме изследването в светлината на „огледалните сравнения“. По отношение на държавния социализъм фактът, че неофициалната „сенчеста икономика“ разчита на първичните групи, се превърна в главно обяснение кое компенсира провалите в бюрократичната машина. В работата ми през 80-те години този въпрос стана фокус на моите изследвания и доведе до книгата „Предприемачеството при со-

циализма“ (Polity Press: 1988). Макар че в условията на пазарните икономики сенчестата икономика не е толкова важна, колкото в бюрократично координираните социалистически икономики, самото явление привлича все повече внимание дори при проучванията на пазарните икономики.

В тази първа статия има и друг пропуск. В Унгария изучавахме новите жилищни квартали, в които жилищата бяха обществена собственост. Когато публикувахме статията в *ASR*, още не бяхме анализирали структурните характеристики на тези квартали, нито общите характеристики на обществената собственост. Тогава бяхме приели, че при социализма безплатните нови обществени жилища ще се дават на бедните (споменато е в статията); тази хипотеза се оказа абсолютно погрешна.

Преминавам към втората статия – „Жилищна система и обществена структура“ (1972). Когато приключихме проучванията на жилищните квартали (през 1967 г. добавихме и трети казус: Сегед), двамата с Конрад преминахме към анализа на социалната структура на новодомците. Тъкмо бяхме започнали да използваме компютри за анализ на данните и един ден, седнали в апартамента на Конрад, преглеждахме компютърните резултати. Може да не бяхме комунисти, но тогава действахме с презумпцията, че системата, в която живеем, олицетворява диктатурата на пролетариата. Като погледнахме схемите на професиите и образованието на хората, заели жилища в новите квартали, и ги сравнихме с данните от преброяването на населението, не повярвахме на очите си. И по професия, и по образование жителите на безплатните обществени жилища имаха много по-висок статус от средното градско население в Унгария. Първата ни реакция беше: сигурно има грешка в кодирането, „1“ не означава висок, а нисък професионален статус. Поискахме от програмиста да провери данните няколко пъти и се оказа, че грешката не е в кодирането, а в социалистическата система на социално жилищно настаняване. За да сме напълно сигурни, проведохме второ основно проучване, което този път не се свеждаше само до новите жилищни квартали, а включваше случайна извадка от цялото население на два града, Печ и Сегед. Резултатите потвърдиха, че в социалистическа Унгария най-добрите безплатни жилища се заемат от групи с по-високо обществено положение, докато бедните сами трябва да се погрижат за себе си (да си построят собствен частен дом с помощта на първични групи – роднини и приятели и/или да излязат на пазара). Мисля, че в статията „Жилищна система и обществена структура“ най-сетне съм улучил верните констатации. Тук все още използвах термина „бюрокрация“. Горедолу по същото време открих разграничението, което прави Карл Полани между пазар и преразпределителна интеграция, и в крайна сметка реших, че „преразпределителна координация“ е термин, по-точен от моя („бюрократична координация“), тъй като в системата на пазарноинтегрираните икономики бюрокрацията също е значителна. Странно е, че докато статията не ми донесе никакви неприятности, книгата, използваща същите резултати от проучването и написана през 1973 г., не можа да бъде публикувана в Унгария и се наложи да бъде отпечатана по-късно на английски под заглавие „Градски нера-

венства в преразпределителните икономики на държавния социализъм“ (Oxford University Press: 1983). Същата тази статия, заради която двамата с Конрад поехме „пътя на дисидентството“, стана кулминацията на последния ни съвместен труд, „Интелектуалците по пътя към класова власт“ (написан през 1974 г. и публикуван на английски през 1979 г.), и в крайна сметка през 1975 г. ме доведе до Австралия – през Англия.

Преминавам към „Социални неравенства в преразпределителните икономики на социалистическите държави“ (1978), първата ми съществена публикация „в изгнание“. Още в „Интелектуалците по пътя към класова власт“ отправната точка беше Карл Полани и идеята му за социализма като „икономика, координирана от преразпределението“. Прилагането на принципа на преразпределение към условията на съвременната икономика беше съществено нововъведение. Полани приложи термина към „Древни империи“ и споменаваше само бегло, че и съветският тип икономики също могат да бъдат преразпределителни. Така че използването на „преразпределението“ като метод за изграждане на политикономията на държавния социализъм, макар и „по метода на Полани“, си оставаше нещо необичайно. Преразпределението нормално се използва като инструмент на държавите със социалдемократическа форма на управление за преразпределение на ресурсите от богатите към бедните, поради което нашето схващане беше прието с огромен скептицизъм. Към средата на 80-те години в Унгария вече се използваше западната социологическа терминология и поради това хората не бяха особено склонни да приемат друга. Оттук и целта ни беше чрез статията „Социални неравенства...“ да разясним разликата между „преразпределение в социалните държави“ и идеята за „преразпределително координирани“ икономически системи. Тази статия е между най-важните за мен (макар че списанието, което я публикува, не е особено влиятелно). В крайна сметка изводът е следният: в икономиките (социалистическите), координирани чрез преразпределение, неравенствата се създават именно чрез преразпределението и онези, които са непривилегирани, се налага да оцеляват на пазара. Обратното важи за „пазарноинтегрираните икономики“, при които неравенствата се минимализират чрез механизма на пазарното преразпределение. Дълго време ми отне да привлече вниманието към тази нова теория за неравенствата. Първият пробив дойде с публикацията на Виктор Нее в ASR през 1989 г.: той разбра теорията ми. Позова се на моята статия и оттогава терминът „преразпределителна икономика“ се използва нашироко като характеристика на социалистическите икономики, а статията продължава да бъде цитирана навсякъде.

Ще приключа прегледа по първата група статии с кратък коментар по темата защо социализмът не успя („Защо социализмът се провали?“, 1994, написана със сина ми Балаш Селени). Към 1989 г. вече бяхме проумели, че социализмът се е провалил, защото „идеята вече не работи“. Макар да бях напълно наясно с икономическите предизвикателства, пред които бяха изправени социалистическите преразпределителни икономики (особено трудностите при прехода от „екстензивен“

към „интензивен“ растеж), смятах, че особено на етапа на екстензивния растеж социалистическите икономики са отбелязали важни постижения. В СССР например през 30-те години беше създадена тежка военна промишленост (естествено, на неприемлива кървава цена), без която не би било възможно да бъде победена хитлеристка Германия. За нас „социализмът се провали, понеже вече не работи“ беше равностойно на икономически редукационизъм. Заключение, което можеше да се направи от тази статия, всъщност беше: „Политиката, не икономиката, глупако!“ Разбира се, нашата представа за пазарен социализъм е противоречива по самата си дефиниция, но дали дефиницията „демократичен социализъм“ би била по-приемлива? В статията не пледираме за „демократичен социализъм“, само задаваме сократовски въпрос: какво би станало, ако социализмът се беше опитал да извърши демократична промяна вместо пазарни реформи (или поне да ги беше допълнил с политическа реформа)? Този въпрос е съвсем на място, ако си помислим как се развива Китай днес. Китайската икономика (някои я наричат социалистическа, но може да се спори дали наистина е социалистическа) наглед работи безукорно, но ще бъде ли устойчива без демократични политически реформи?

Сега мога да премина към втория раздел статии за социалната структура, класите и етносите. След отиването ми в изгнание книгата „Интелектуалците по пътя към класова власт“ беше тайно изнесена от Унгария и публикувана на английски през 1979 г. Както в САЩ, така и в Германия трудът ми беше посрещнат добре, но не бях сигурен, че е разбран правилно. Написан беше тайно, без необходимото академично обсъждане. Източниците не бяха цитирани правилно, тъй като става дума за много ранен пример на „самиздат“. Със статията „Интелигенцията в класовата структура на обществата при държавния социализъм“ (1982) се опитах да поясня целта на книгата и връзката ѝ със социологическата наука.

Най-важният въпрос, на който отговарях, беше: как анализът, направен от нас с Конрад, се родее с теорията на Джилас за „новата класа“. Докато преподавах в Австралия и САЩ, разбрах, че за студентите нашата книга ще бъде по-ценна, ако знаят с какво се различава от трудовете на Джилас и защо. Тя не отрича теорията на Джилас, а я допълва. Главното в нея са предложените от нас две модификации на теорията на Джилас за новата класа. Първата се състои в това, че сме съгласни с тезата му, според която в сталинистките времена бюрокрацията е командвала повсеместно, но Джилас употребява термина „класа“ доста неточно. Следвайки Маркс и Вебер, ние смятаме, че класата е икономически обусловена, докато бюрократичната доминация се корени в политиката. Следователно в сталинистката епоха бюрокрацията наистина е управлявала, но не като класа, а по-скоро като *съсловие*. Втората ни „поправка“ на Джилас се състои в това, че според нас рухването на сталинизма подкопа управлението на бюрократичното съсловие. Сталинизмът беше харизматична власт, но със смъртта на харизматичния водач бюрокрацията имаше нужда от нова легитимност. Тази легитимност беше научният социализъм – социален строй, основан на разума. Предвид проблемите на легитимността,

бюрократията имаше нужда от съюзници и тъй като новото удареие се поставя върху науката, логично е бюрократията да се обърне към интелектуалците и професионалистите. Такава беше и главната тенденция през 60-те години дори в СССР, но още повече в сателитните нему държави Полша, Чехословакия, Унгария, а мисля, че също и България. Книгата на Радован Рихта „Научно-техническата революция“ (Richtha: 1967) беше Библията на интелектуалците реформатори в условията на държавния социализъм и прокара пътя към Пражката пролет. Именно Рихта изкова термина „социализъм с човешко лице“. След нахлуването на войските на Варшавския договор в Чехословакия Рихта се отметна от Пражката пролет и се споразумя с режима, дори през 1969 г. стана директор на Философския институт в Прага. Но през 60-те години урокът, който научи Унгария, а предполагам и други социалистически страни, беше, че „социализмът е добра идея, единственият проблем е, че подходящите хора не се назначават на подходящите места“. Оттук и готовността, с която много интелектуалци приеха поканата на бюрократията да споделят властта.

В статията трябваше да поясня какво сме имали предвид, когато говорехме, че интелектуалците се превръщат в „нова класа“. Процесът на такова „класообразуване“ не беше дефиниран достатъчно ясно в книгата и се опитах да изправа тази грешка: интелектуалците са нова управляваща класа, в „*statu nascendi*“, те още само флиртуват с идеята да станат съуправляващи на бюрократията; само че към 1982 г. ние всички вече знаехме, че това не се осъществи.

Но как стана тъй, че изобщо сметнахме за мислимо да допуснем самоопределянето на интелектуалците като нова класа? В статията се опитах да поясня на достъпен език твърде заплетената ситуация. Интелектуалците са актьори, които се стремят към власт и привилегии въз основа на уникалното си умение да се ориентират „трансконтекстуално“. Обявената цел на икономическите реформи беше да се замени икономическият бюрократичен волунтаризъм със система на „рационално преразпределение“, научно планиране, при което главна роля да играе монополът над познанието, „телеологическите преразпределители“. Критикуваха ни и още ни критикуват за термина „рационално преразпределение“, тъй като според критиците социалистическото преразпределение било „ирационално“. Две са причините да си припомним проекта за икономически реформи от 60-те години: (1) не друга, а сталинистката волунтаристична икономика беше „ирационална“ и целта на реформата беше да я направи научно обоснована – рационална; (2) трябваше да уточним как да употребяваме термина „преразпределение“ в смисъл, различен от влагания от Полани. В „древните империи“ според Полани икономиката се координира чрез преразпределение и това се узаконява от традицията, а при реформисткия комунизъм планирането узаконява правото на преразпределителите да разполагат с принадлежащата стойност, като се разчита на тяхното научнообосновано (да кажем, рационално) телеологично познание.

Позволете да добавя едно последно съображение, преди да премина към следващата статия: нито в книгата, нито във въпросната статия твърдим, че доброто общество е само и единствено ако се управлява от интелектуалци (да перифразираме Платон, „философи царе“). Изобщо не. И книгата, и статията представляват радикална критика (в определено отношение – и самокритика) на интелектуалците. Нашият анализ е много сходен с този на Фуко и неговата концепция за познанието/властта. Познанието никога не е невинно, монополюстите върху познанието винаги се стремят към власт, за да могат да нареждат на онези, определяни от самите тях като „лишени от познание“, какво са длъжни да правят.

Сега вече можем да преминем към следващата статия в този раздел, „Трите вълни на теориите за Новата класа“ (1988). Когато пишехме за пътя на интелектуалците към класова власт, двамата с Конрад се намирахме в нещо като домашно изгнание – бяхме наели къщичка в покрайнините на Будапеща и създавахме „апокрифен“ ръкопис. Освен че липсваха бележки и библиография, не разполагаме – днес трябва да го призная – със съществени познания по теориите около съществуването на новата класа; имахме единствено някакви откъслечни представи. Сега вече, в кулата от слонова кост в Университета на Уисконсин в Мадисън, имам възможността да чета лекции върху „новата класа“ и да предложа сравнително изчерпателен преглед на съответната литература.

Писах тази статия с един от австралийските ми дипломанти, Бил Мартин. Всъщност това бяха наброски за бъдеща книга, но тъй като след дипломирането си Бил се завърна в Австралия, довърших я с друг от моите дипломанти, американския ми студент в Калифорнийския университет в Лос Анджелис Лари Кинг; статията беше публикувана под заглавие „Теории за новата класа: интелектуалци и власт“ (2004). Същността и на статията, и на книгата е идентична. Отбелязваме различни вълни в схващането още от средата на XIX в., че управлението на буржоазията може би няма да е вечно и може в крайна сметка да бъде заменено с управление на нова класа. Схващанията кои може да са представителите на тази нова класа и как ще легитимират властта си са разнообразни.

„Трите вълни на теориите за Новата класа“ започва със спора между Бакунин и Маркс, който е първата вълна на теориите. Интересното е, че това е критическа теория за новата класа. Макар че в продължение на няколко години анархистът Бакунин и комунистът Маркс си сътрудничат, в крайна сметка Бакунин става яростен противник на Маркс и го нарича „Бисмарк на социализма“. Доводът на Бакунин е, че ако се осъществи Марковата визия за бъдещо общество, ще е налице не диктатура на пролетариата, а класово управление на „социалистически учени“. Предвиждането никак не е за пренебрегване: според много коментатори 1917 е година не на пролетарска революция, а на болшевишки преврат, главно на интелектуалния авангард (някои от превратаджиите са наистина свръхинтелектуалци, като Ленин и Троцки).

Към 20-те години все повече се множат съмненията, че този класов проект ще може да се задейства, и това е втората вълна. Новата класа се намира измежду бюрократите или технократите или от комбинация между двете съсловия. Бърл и Мийнс по недвусмислен начин формулират това за американски условия. Що се отнася до социализма, формулировката е главно критична, доколкото идва от някои последователи на Троцки и е изключително убедително формулирана от Джилас.

През 70-те години се заражда трета вълна на новите класови теории, която се върти около схващанията за монопола над познанието. Трудът на Гулднър „Бъдещето на интелектуалците и възходът на новата класа“ общо взето предлага същата теория, която сме изложили в общата си книга двамата с Конрад. Интересно е, че и двете книги са публикувани през 1979 г., само през няколко месеца, въпреки че не познавахме Гулднъровия труд, а преди излизането на нашия текст за интелектуалците Гулднър, естествено, нямаше представа дори за имената ни.

Главният извод в съвместния ни труд с Мартин (както и в книгата ни с Кинг) е, че всички тези теории са разсъждения върху емпирично разпознаваеми „проекти“, които на практика са се провалили. Теориите, които отразяват тези проекти, бяха популярни докато проектите бяха в действие и заглъхнаха с отмирането им.

Да цитираме Хегел: „Совата на Минерва разперва криле само като падне сумрак.“ Това несъмнено е вярно за книгата ни за интелектуалците, както и за Гулднъровата книга за новата класа. Емпиричният „проект“, върху който се разпростират и двете книги, се прилагаше главно през 60-те години, а по времето на публикуването на книгите въпросният проект сериозно западаше или вече беше претърпял поражение. Историята на държавния социализъм и на ранния комунизъм е сложна. Интелектуалците определено се отказаха от стремежа си – ако наистина са го имали – да рационализират социализма. Те изиграха съществено важна роля за свалянето на социализма. Да, през първите години на посткомунизъм в много държави, особено в Полша, Чехия и Унгария, интелектуалците – писатели, историци, социолози, икономисти – заемаха ключови позиции във властта, но не като „рационални преразпределители“, а като „либерали“. Те определено не се утвърдиха като класа, макар за известно време да бяха главната съставка на новия възходящ елит. Между 1988 и 1990 г. внимателно и неотклонно наблюдавах прехода от социализъм към пазарен капитализъм. През 1995 г. написах статията „Динамика или възпроизводство на елитите през посткомунистическата трансформация на Източна Европа“ заедно с дъщеря ми Соня Селени и въз основа на централната хипотеза в тази статия двамата с Доналд Трийман предприехме мащабно международно изследване на социалната стратификация след 1989 г. в няколко посткомунистически държави в Източна Европа. Събраните данни анализирах заедно с дипломантите си от Калифорнийския университет в Лос Анджелис Гил Ейал и Елинър Таунсли и през 1998 г. тримата написахме книгата „Строителство на капитализъм без капиталисти“.